

MIRHASAN SADOIY SHE'RIYATIDA IRFONiy MAVZULAR BADIYYATI

Muxitdinova Nazmiya Muslixiddinovna,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori

muxitdinovanazmiya@gmail.com

Annotasiya. Ushbu maqola Qo'qon adabiy muhitining etuk vakillaridan biri Mirhasan Sadoiy ijodida tasavvufiy qarashlar va ularning badiiy timsollardagi ifodasini yoritilishiga bag'ishlanadi. Shoir ijodida orifona qarashlar va uning mavzu ko'lami qator she'rlari tahlili asosida yoritiladi. Hamda, komil inson masalasining badiiy talqini tadqiq etiladi. Shoir devonlaridagi irfoniyl mavzudagi she'rlarida salaflar an'alarining badiiy takomili g'oyaviy-badiiy jihatdan tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: adabiy muhit, tasavvufiy qarashlar, g'oyaviylik, badiiy timsol, komil inson, an'ana va o'ziga xoslik.

MIRKHASAN SADOIY'IN ŞİİRİNDEKİ MİSTİK TEMALAR

Muhitdinova Nazmiya Muslikhiddinovna,

Sharof Rashidov Semerkand devlet universiteti'nden profesör

Özet. Bu makale, Hokand edebi çevresinin olgun temsilcilerinden biri olan Mirhasan Sadoi'nin eserlerindeki tasavvufi görüşlerin ve bunların sanatsal imgelerdeki ifadesinin incelenmesine ayrılmıştır. Şairin şiirsel bakış açısı ve temalarının çeşitliliği, çeşitli şiirlerinin analizi yoluyla araştırılmaktadır. Ayrıca mükemmel insan sorusunun sanatsal yorumu da araştırılıyor. Şairin mecmualarında yer alan tasavvufi şiirlerde seleflerinin geleneklerinin sanatsal gelişimi ideolojik ve sanatsal açıdan analiz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: edebi ortam, tasavvufi görüşler, idealizm, sanatsal imge, kamil insan, gelenek ve özgünlük.

MYSTICAL THEMES IN THE POETRY OF MIRKHASAN SADOIY

Mukhitdinova Nazmiya Muslikhiddinovna,

Professor, Samarkand State University named after Sharof Rashidov

Abstract. This article is devoted to the illumination of mystical views and their expression in artistic images in the work of one of the mature representatives of the Kokand literary environment, Mirhasan Sadoi. The mystical views and the scope of his subject matter in the poet's work are illuminated on the basis of an analysis of a number of his poems. Also, the artistic interpretation of the issue of the perfect person is studied. In the poems on the mystical theme in the poet's divans, the artistic development of the traditions of the predecessors is analyzed from an ideological and artistic perspective.

Keywords: literary environment, mystical views, idealism, artistic image, perfect person, tradition and originality.

МИСТИЧЕСКИЕ ТЕМЫ В ПОЭЗИИ МИРХАСАНА САДОИ

Мухитдинова Назмия Муслихиддиновна,

Профессор Самаркандского государственного университета

имени Шарфа Рашидова

Аннотация. *Статья посвящена исследованию мистических воззрений и их выражению в художественных образах в творчестве Мирхасана Садои, одного из зрелых представителей кокандской литературной среды. Поэтическое видение поэта и круг его тем исследуются посредством анализа ряда его стихотворений. Также исследуется художественная интерпретация вопроса об идеальном человеке. В мистических поэмах сборников поэта художественное развитие традиций предшественников анализируется с идейно-художественной точки зрения.*

Ключевые слова: *литературная среда, мистические взгляды, идеализм, художественный образ, совершенный человек, традиционность и уникальность.*

Tasavvufiy she'riyat o'zbek mumtoz adabiyotining muhim bir qismini tashkil etadi. Ayniqsa, Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oniy, Mavlono Lutfiy va Alisher Navoiylarning barakali ijodlari tufayli ushbu yo'nalishda qalam tebratish, irfoniy g'oya va maslakni badiiy yo'sinda ifoda etish hodisasini deyarli har bir o'zbek shoirining ijodida mushohada etish mumkin. Umumiy ravishda irfoniy g'oyalar va badiiy ijod munosabatlarini shartli ravishda uch guruhga tasniflash maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Tasavvuf tariqatida muayyan hol va maqom sohibi bo'lgan oriflarning she'riyati. Ahmad Yassaviy, Boqirg'oniy, Boborahim Mashrab, Xo'janazar Huvaydo kabi valiysifat zotlarning she'r yozishdan maqsadi – ilohiy ma'rifat sir-asrorini badiiy ijod orqali muridlar va ma'rifat talabida bo'lgan o'quvchilarga etkazish ekanini hisobga olgan holda ularni shu guruhga mansub deb bilish mumkin.

2. Tasavvuf ta'limotini puxta egallagan, ammo shoirlik iste'dodi oriflik maqomidan ustun bo'lgan mutafakkir zotlar she'riyati. Mavlono Lutfiy, Alisher Navoiy, Ogahiy kabi mumtoz shoirlarning ijodida majoz tariqi va haqiqat asrori qorishiq holda Kelgani, ularning merosi tasavvuf va irfon chegaralaridan ham o'zib, umuminsoniy muammolar va g'oyalar badiiyatning eng latif namunalari bilan bezangani bizning shu tariqada fikr yuritishimizga izn beradi.

3. Ijodiy merosida tasavvuf va irfonga oid tushuncha va tamoyillar ham uchrab turadigan shoirlar sirasiga Atoyi, Zahiriddin Muhammad Bobur, Amiriy, Gulxaniy kabi shoirlar uchinchi katta guruhni tashkil etadi. Bu toifadagi shoirlarning ijodiy merosida inson quvonchu tashvishlari, hayotning turfa jumboqlariga orif yo tarkidunyo qilgan zohid ko'zi bilanmas, balki haqiqatni anglashda turli raviya va fikriy oqimlarning qarashlaridan foydalanish ustunlik qiladi.[1.38]

Mirhasan Sadoiy devonini ko'zdan kechirsak, bu masalada ham har bir shoir o'z individual yo'nalishga ega bo'lganiga guvoh bo'lamiz. Ayniqsa, Sadoiyning she'riyatida irfoniy g'oyalar asosida yaratilgan g'azallar devonning salmoqli qismini tashkil etadi.

Sadoiyning irfoniy mavzularda bitigan g'azallarini o'z navbatida uchta katta guruhga tasnif etish mumkin. Birinchi guruhdagi g'azallarda shoir tasavvufning asosiy tamoyillari, tushuncha va atamalarining badiiy yo'sinda ifodalanganini ko'ramiz. Jumladan, 120-raqamli g'azalda Sadoiy tariqatning eng muhim bosqichlaridan biri – tavba va istig'for haqida so'z yuritadi.

Istig'for aytish, bilib-bilmay gunohlardan pushaymon bo'lib, nadomat chekish hamda qaytib bu gunohlarni takrorlamalikka jahd qilish barcha diniy ta'limotlarda, jumladan islom dinida mavjud bo'lgan muhim ma'naviy-axloqiy qadriyatlardan hisoblanadi. Tavbani Horis Muhosibiy tariqatdagi hollardan biri deb hisoblagan bo'lsa, Abu Nasr Sarroj "Al-Luma'fit-tasavvuf" kitobida uni birinchi maqom deb bergan.[5.120]

Sadoiy g'azalida tavba tasavvufdagi maqomlardan biri sifatida talqin qilingan. Uning g'azalida istig'for kalimasi radif o'rniga qo'llanilib, g'azalning emosionallik xususiyati yanada kuchaytirilgan:

*Yodingni qilmay, yo Ahad, astag'firu-l-lohal-azim,
Bo'ldi gunohim beadam, astag'firu-l-lohal-azim.
Bul sog'ari ishrat qurub, yurdum ajab, o'ynab, kulub,
Tavba qilib, ham sindurub, astag'firu-l-lohal-azim.[4.72]*

G'azalning oxirigacha Sadoiy "kasri nafs" usulini qo'llagan holda, qilgan toat-ibodati riyo va xo'jako'rsinga bo'lgani, gunoh va xatolari ko'pligi, hidoyat topish o'rniga zalolat yo'lida tentirab yurgani haqida so'z yuritib, qalb ko'zi ochilgan insonning g'aflat uyqusida Kechgan umridan pushaymonlik Kechinmalarini go'zal tarzda bayon etgan. Uning g'azali ko'zgu yanglig' har bir qalbi ogoh kishining mudrab qolgan tuyg'ularini uyg'otib, ezgulik tomonga hidoyat qiladi. Sadoiy va uning maslakdoshlari nazdida tasavvuf eng avvalo go'zal axloqni kamolga etkazish va shu orqali o'zlikni anglashdan iboratdir.

Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida etti vodiy ta'rifi berilgan. Ushbu vodiylardan talab, ishq, istig'no va faqr-u fano tushunchalarining lirik talqinini Sadoiyning g'azallarida uchratishimiz mumkin. Jumladan, inson ma'naviy-ruhiy kamoloti yo'lidagi talab kategoriyasining talqinida bir qator baytu g'azallar mavjudki, ularning tahlilidan Sadoiyning bu boradagi qarashlarini bilish uchun ochiqch bo'lib xizmat qiladi. Masalan, 83-raqamli g'azalda shoir kundalik toat-ibodatdagi holatdan farqli o'laroq, Haqning rizosining talabida ekani, g'aflat va gumrohlik zulmatida qolganidan hidoyat nuri bilan munavvar yo'lning talabida bo'lganini quyidagicha ifodalagan:

*Zulmat ichinda qoldim, nuri safo Kerak,
Qildim o'zumga o'zum, emdi sazo Kerak.
Keldi qulog'imga nido, ul piri dayrdan:
"Har tolibini ko'nglida bir muddao kerak".[4.54]*

Yor vasli rizosiga talabgorlik tuyg'usi yuqoridagi g'azalda zohid, ummat, pir, hidoyat kabi timsol va tushunchalar orqali ifodalangan bo'lsa, quyidagi g'azalda ushbu mavzu talqinida majoz tariqida ustunlik qiladi. Boshqacha aytganda, ushbu g'azal majoziy muhabbatdagi mayl va istaklarning ifodasi sifatida ham, ishq ilohiyning majoziy talqini sifatida ham anglash mumkin bo'ladi. Bu esa, g'azalning badiiy qiymati, ta'sirchanlik kuchini yanada oshirgan:

*Birodarlar, ado bo'lmas, agar aytsam mani dardim,
Oqardi soch-u saqolim, qani yor oldida qadrim?
Surog'ingni qilib, istab, ayo, ey nozanin dilbar,
Bo'lub mastu junun har masjidu mayxonaga kirdim,
Tegib bu tig'i hijroning, vale jonimdin o'tkardi
Chiday olmay bu dardimga qonim tufroq ila qordim.[4.105]*

Ishq mavzusi lirik she'riyat, jumladan, Sadoiyning devonida asosiy o'rin egallaydi. Uning she'riyatida ham salaflari kabi muhabbat mavzusi ikki talqinda – majoziy sevgi hamda ishq ilohiyning tarannumida uchraydi. Majoziy ishq deganda biz erkak va ayol o'rtasidagi muhabbatni tushunmasligimiz Kerak. Sadoiy va uning maslakdoshlari talqiniga ko'ra, ishq – ikki insonning pok tuyg'ulari, Haqqa etkazuvchi bir bosqich. Zotan, insonni sevgan kishigina Ilohni sevadi, pok qalblarda faqat pok tuyg'ular makon tutadi. Bunday muhabbatda nafsoniy istaklar, shahvoniy g'alayonlarga o'rin yo'q. Majoziy muhabbat tarannumidagi g'azallarning tarkibiga diqqat qiladigan bo'lsak, ularni ham majoziy va ham haqiqiy muhabbat vasfida bitilgan, deyishga to'liq asos beradi. Misol uchun, ishq radifli g'azalga e'tibor qarataylik:

*Ohu vovaylo, ko'rung, bizlarni shaydo qildi ishq,
Sirri bu pinhonlarim bir-bir huvaydo qildi ishq.
Ko'rsatib guldek yuzini nogahon ul dilbarim,
Bu davosiz dardlar ko'nglumga paydo qildi ishq.[4.51]*

Bundan tashqari, sof ilohiy muhabbat tarannumiga bag'ishlangan qator g'azallar ham borki, ularni tahlil qilish orqali shoirning dunyoqarashi va maslagi haqida yorqinroq tasavvur beradi. Shoir muhabbat mavzusidagi g'azallarida an'anaviy obraz va timsollarga murojaat qiladi. Ammo ularga yangi ma'no va mohiyat yuklab, muddao ko'pchilik nazarda tutgan real mahbuba emas, balki ko'ngilda azal kunida muhabbati jo etilgan go'zallik va ezgulikning haqiqiy mazhari ekaniga e'tibor qaratadi. Jumladan, "qiz" radifli g'azalni o'qigan kishi bu satrlar ayol jinsiga mansub qaysidir go'zal haqida emas, balki bunda (va umuman, barcha g'azallarda) ilohiy muhabbat mazhari haqida ekaniga ishonch hosil qiladi. Aytish kerakki, Sadoiygacha bo'lgan mumtoz she'riyatda qiz obraziga

bunday ma'no yuklatilmagan. Shu nuqtai nazardan, Sadoiyning poetik topilmasi sifatida baholash mumkin:

*Qoshimga kelib nogoh bir dilbari jonon qiz,
Yo'liga ravon bo'ldi bir sarvi xiromon qiz.
Qaddig'a alif hayron, shahlo ko'ziga ohu,
Guldek yuzig'a solg'on bu zulfi parishon qiz...
Qiz ma'nisini bilmay, ayb ayblama ey zohid,
Hech kim ani ko'rgan yo'q, ming pardada pinhon qiz.
Aytur bu Sadoiy qul hasratda qolib doim,
Zotingni bilolmasman, ey qudrati Subhon qiz.*[4.43]

Matla'dan oldingi bayt Navoiyning mashhur "Ashraqt..." g'azalining quyidagi baytini esga soladi:

*Sen gumon qilg'ondin o'zga jomu may mavjud erur,
Bilmayin nafy aylama mayxona ahlin, zohido.*[3.21]

Alisher Navoiy ishq va ilohiy ma'rifat majozii sifatida may timsolidan foydalangan bo'lsa, Sadoiy husn va go'zallik mazhari sifatida qiz obrazini qo'llagan. Ayni shu ma'noni u boshqa bir baytida yanada ochiqroq bayon etgan:

*Qiz ma'nisida chandon asrori hama ma'ni,
Sharh aylasa oshiqlar olam bari hayron qiz.*[4.43]

Ma'lum bo'ladiki, qiz timsoli shoirning lirikasida turli ma'nolarning sir-asrorini o'zida mujassam etgan. Shu sababdan, muhabbat mavzusida yozilgan lirik asarlarni ham majozii, ham irfonii yo'sinda talqin qilishga asos bor, deb hisoblaymiz. Qolaversa, ishq mavzusi faqat oshiq va ma'shuq o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi g'azallardagina emas, balki barcha mavzularda – hamd, na't, munojot, mav'iza va boshqa mavzulardagi asarlarda ham u yoki bu ko'rinishda zuhur etadi. Bundan Kelib chiqadiki, ishq mavzusi Keng ma'noda devondagi barcha asarlarda namoyon bo'lsa, tor ma'noda biz nazarda tutgan mavzulardagi g'azallarda o'z ifodasini topgan.

Foniylik va faqr-u fano masalasi ham Sadoiyning she'riyatida ko'p marta tilga olinadi. Fano so'zi devonda ham lug'aviy va ham istilohiy manolarda keltirilgan. Dorul-fano tarkibida bu so'z fonii olam (bu dunyo)ni bildirsa, yakka holatda asosan tasavvufii ma'noda qo'llanilgan. Tasavvufii lug'atlarda fano bo'lish – insonning yomon sifatlardan (hasad, riyo, takabburlik, g'azab, shahvat, manmanlik va h.k.) qutulib, ilohiy sifatlardan bahramand bo'lish hamda go'zal xulqlar bilan xulqlanish deb izoh berilgan. O'zining shaxsiy hayotini ushbu maslak asosida qurgan shoir bu haqda g'azallarning birida kamtarinlik bilan shunday yozadi:

*Sani ishqingda, ey jono, ado bo'lgan Sadoiyman,
Kuyub kuldek bu olamdin fano bo'lgan Sadoiyman.*[4.77]

Tariqat yo'liga kirgan kishining ko'ngli hamisha xavf va rijo – qo'rquv va umid orasida bo'lishi tabiiy. Imonli kishi har qanday holatda Haq taoloning rahmatidan umidvor va ayni o'sha holatda uning g'azabidan qo'rquv va xavfda bo'ladi. Umuman olganda, ruhiy sayru sulukda qabz va bast, sabr va shukr, xavf va rijo (umid) kabi tushunchalar doimo yonma-yon keladi. Darveshsifat shoir ma'naviy kamolot yo'lidagi sinov va balolarni sabr va matonat bilan bartaraf qilib, hamisha ilohiy inoyatdan umidvor bo'lib yashashi, o'z toat-ibodatiga emas, balki Haq taolo fazl-u marhamatiga tayanishini obrazli tarzda quyidagicha ifodalagan:

*Umidlik bandaman, harchand gunohim ko'b, zalilim bor,
Mani bor aylagon yo'qdin, biling, shundog'jalilim bor.
Xudoyim bir yiqar bu bandalarni, g'am emang hargiz,
Deyun: "Lo taqnatu" – Qur'on ichinda ko'b dalilim bor.
Taarruz aylamang harchand, agarchi ko'b yamondurman,
Bihamdullah, Muhammad mustafo otlig' xalilim bor.*[4.38]

Sadoiy g'azallarida tajrid va tafrid (92-g'azal), zuhd va taqvo (171-g'azal), istig'no (93-g'azal), balolarga sabr (44-g'azal), majozii va haqiqii olam (39-g'azal), shukr (76-g'azal) kabi tasavvuf she'riyatida keng qo'llaniladigan tushuncha va tamoyillarni badiii yo'sinda ifodalagan.

Bu g'azallarning ma'no qatlamlari Keng dunyoqarash va irfoniylar tafakkur sohibi bo'lgan shoirning tasavvuf tariqatini puxta o'zlashtirgani hamda amalda mazkur bilimlarga og'ishmasdan amal qilganini ko'rsatadi. O'z navbatida mazkur g'azallar davr she'riyatida irfoniylar qarashlarning mustahkam o'rnatilgan, ilm va ijod sohiblarining irfon va tasavvuf masalalariga qiziqishlari kuchli bo'lganini ko'rsatadi.

Sharq tasavvuf she'riyatining salmoqli qismini tariqatda yuksak maqomlarga erishgan avliyolar, tariqat shayxlarining badiiy ijodi tashkil etadi. Irfoniylar she'riyatni yuksak darajalarga ko'targan Ahmad Yassaviy, Abusaid Abulxayr, Jaloliddin Rumiy, Najmiddin Kubro kabi zotlar o'z navbatida muayyan tariqatning peshvolari, o'z zamonasida ma'naviy rahnamosi va pir-u murshidlari hisoblanardilar. Sadoiylar-muridlar toifasiga mansub darveshlarning ruhiy iztiroblari va evrilishlarining badiiy hosilasi. Ayniqsa, Sadoiylarning qator she'rlari o'z piri murshidi Huvaydoning vasfiga bag'ishlangan bo'lib, ularda muridning cheksiz mehr-muhabbati va sadoqatga yo'g'rilgan irodati o'z aksini topgan.

Sadoiylar o'z g'azallarida piriga nisbatan yor, dilbar, oy kabi an'anaviy timsollar va tavsiflarni qo'llaydi. Shuning barobarida nozik ishoralar orqali bu satrlar aniq bir kishiga, ya'ni piri – Huvaydoga bag'ishlanganini bildirib o'tadi:

*Agar dargohingga borsam qilib man sha'nu shavkatni,
Buloqboshidagi yurgon eshigingda gado derlar.[4.35]*

Sadoiylarning ijodiy uslubi aynan Huvaydo ta'sirida shakllangan, bu zotning ilm-u irfoni, tariqatdagi maqomi, irshodlari hamda barakali badiiy ijodi hamisha mahorat va o'rnak namunasi bo'lganini e'tirof etib yozadi:

*Sadoiylar so'zlari, jono, sanga hargiz emas manzur,
O'qub ko'rgan xaloiqlar degay misli Huvaydodur.[4.36]*

Mazkur mavzuda yozgan she'rlari Sadoiylarning tarjimai holi haqida ham muayyan tasavvur beradi. U g'azallarning birida ma'naviy kamolot istagida yurgan paytlarida Huvaydoga uchragani, uning ruhiy olamining azamati va qurbatini ko'rib, istaganini aynan Buloqboshidan topgani, bu zot Sadoiylarning hayotida alohida o'rin egallaganini ta'kidlab, Buloqboshini bu zot sharoftai bilan hikmat va ma'rifat bulog'iga aylanganini vasf etadi:

*Ozib yo'llarda man qoldim, piri rahbarga uchrabman,
Javohir konida yo bir qadi gavharga uchrabman.[4.78]*

Murshidning vasfi faqat g'azallar doirasidagina emas, balki boshqa janrlarda bitilgan she'rlarda ham uchraydi. Jumladan, murabba'lar turkumida shoir piri huzuriga borib, undan kasbi kamol qilish ishtiyoqini baland pardalarda kuylagan. Piri ziyorat qilish ulkan ma'naviy ehtiyoj tufayli paydo bo'lgani, o'zining botiniy olamini basirat ko'zi bilan taftish etib, nuqsonlarini oshkor etgan orif zotning tuyg'ularining ifoda etish yo'lida yaratilgan ushbu murabba' ham davr adabiy hayotida o'ziga xos bir voqelikka aylangan:

*Birodarlar, pir qoshig'a borg'um kelur,
Jon ko'zi birlan ani ko'rgum kelur.
Umid aylab jamolini ko'rgan vaqtda,
Ma'rifatning bayonini so'rg'um kelur.[4.123]*

Umuman olganda, murabba' janri Qo'qon adabiy muhitida rivojlangan janrlardan hisoblanadi. Ayniqsa, Muqimiylarning murabba'lari adabiyot tarixida o'ziga xos o'rin tutgani adabiyotshunoslar tomonidan e'tirof etilgan. Qo'shimcha ravishda Sadoiylarning murabba'lari ham badiiyat va mavzu ko'lamdorligi bobida adabiy muhitda o'ziga xos mavqeni egallaganini ta'kidlashni joyiz deb topdik.

Pirga murojaat, uni barcha sirlar koshifi sifatida madh etish Sharq mumtoz adabiyotida ko'p asrlik an'analardan hisoblanadi. Jumladan, Alisher Navoiy "Xamsa" dostonlarini muqaddimaviy boblarida ustoz va ma'naviy rahnamosi Abdurahmon Jomiy zikrida alohida bob ajratgan. Sharq g'azalnavislarining ustoz hisoblangan Xoja Hofiz Sheroziylarning g'azallarida ham pir obrazi keng qo'llaniladi. Ammo Hofiz Sheroziylarning piri kim bo'lganligi haqida g'azallarida ham, bigorafiyaiga oid manbalarda ham aniq ishora bo'lmagani sababli, she'rshunoslar Hofiz

g'azallaridagi pirni umumlashma obraz, badiiy timsol o'laroq talqin qilishni ma'qul ko'radilar. Sadoiy g'azallarida esa pir – konkret shaxs, tarixiy siymo. Uning ishoralaridan ham bu g'azallar irfoniy mavzuda bitilishi barobarida g'azal-bag'ishlov ekanini anglash qiyin emas:

*Yurub cho'llar aro sarson bo'lub yo'ldin ozib ketsam,
Borib bir piri rahbar, sohibi kengashdin so'rgil.
Mani bechorani toki agar har kim talab qilsa,
Borib ul Turk Kentida, buloqni boshidin so'rgil.*[4.62]

Mana bu g'azaldan esa, Huvaydo vafotidan so'ng uning farzandiga murid tushgani haqida ma'lumot olish mumkin:

*Ki shaytoni la'in qo'ymay, olibdur saddi rohimni,
Tutub bu dastu poyimga solib har qaysiga zanjir.
Bu zolim ilgidin mango qutulmog'liq mahol o'ldi,
Magar qutqorsalar shoyad, ki Mahdumzodadek bir pir.*[4.40]

Mirhasan Sadoiyning g'azallaridan qalandariya tariqatiga alohida ixlos va ehtirom bilan munosabatda bo'lganini anglash mumkin. To'qqizta g'azalida (11, 13, 35, 61, 103, 106, 145, 151-raqamli g'azallar) shoir qalandariylik tariqatiga cheksiz muhabbat va ehtiromini bayon etib, o'zi ham shu maslakda bo'lganini qayta qayta ta'kidlagan. Masalan, g'azallarning birida u shunday yozadi:

*Qilib ohu navo emdi, qalandar bo'lganim bo'lgan,
Kiyib janda, kuloh emdi, qalandar bo'lganim bo'lgan.
Maningdek bir balo emdi, bo'lubman benavo emdi,
Eshiklarda gado emdi, qalandar bo'lganim bo'lgan.*[4.86]

G'azaldan ma'lum bo'ladiki, shoir qalandarlik tariqatiga rasman doxil bo'lib, nafsni xor qilish orqali ko'ngil uyini obod etishga kirishgan. Qalandarlik tariqati haqida adabiyotshunos olim Sayfiddin Rafiddinov jiddiy tadqiqotlar olib borganligi sababli ushbu tariqatning mohiyati, boshqa raviya va firqalardan farqi haqida alohida to'xtalmadik. Shuni qayd qilib o'tmoq joizki, qalandarlar va umuman darveshlarni Farg'ona vodiysida devona nomi bilan atash urf bo'lgan (Mashrab ham Devona Mashrab nomi bilan shuhrat topishi ham shundan). Shu sababli, shoir g'azallardan birida qalandarlarga yuksak baho berib, ularni Haq taolo nazdidagi mahbub zotlar sifatida ta'riflaydi:

*Jahonda oh, voh, devonalardur,
G'aribi benavo devonalardur.
Kechib hoyu havasdin ushbu olam,
Baridin mosivo devonalardur.
Bo'lub oshiq Xudoyu Mustafog'a,
Muhabbat ichga jo devonalardur.
Sadoiyni ko'zig'a xoki poyi,
Saro po to'tiyo devonalardur.* [4.33]

G'azaldagi talqinga ko'ra, devonalar xalqning nazarida xor-u zabun bo'lsalar hamki, aslida ular Xudoning oldida yuksak maqomlarga erishgan. Zohir xarob va botini obod bu kimsalar Haq taolo va Rasululloh(s.a.v.)ga bo'lgan cheksiz muhabbati, ma'rifatga limmolim qalbi hamda riyosiz ixlos-e'tiqodi sababli Sadoiyga o'xshash haqsevar insonlarning ehtiromiga sazovor insonlardir. Sadoiy bu toifaga shunchaki xayrixoh bo'lmay, balki ularning safida bo'lib, suhbatlari va ezgu amallari barakatidan ko'ngil ko'zgusiga sayqal berib poklanish, botin olamini ilohiy nur mazhariga aylantirish ishtiyoqida ekanini quyidagi g'azal-maktubida aniq bayon etgan:

*Bizdin salom shayxlarga ola boring do'stlarim,
Zinhor etay sizlarga ayto boring do'stlarim.
Manga bori bir jondur, qilsam anga qurbondur,
To bormasam armondur, ayta boring do'stlarim.*[4.104]

Qo'lyozmada berilishicha, bu g'azal O'sh shahridagi darveshlar ziyoratgohi–Sulaymon ota mazoriga borish munosabati bilan yozilgan. G'azalda Buloqboshi ham qayd qilingani hisobga olsak, bu g'azal Huvaydo muridlariga bag'ishlab yozilgani ma'lum bo'ladi.

Qalandariylik tariqatiga ko'ngil qo'ygan Sadoiy badiiy ijodda ham qalandar ijodkorlar orasida tarqalgan barmoq vazni hamda qofiya va radif turkumlari imkoniyatlaridan keng foydalangan. Uning bir turkum g'azallari (11, 13, 106, 151- raqamli g'azallar) Ahmad Yassaviy hikmatlari ohangida bitilgan. Filologiya fanlari nomzodi A.Turdialiev maqolasida berilgan ma'lumotga ko'ra, Qo'qon adabiy muhitida yassaviylik tariqatiga qiziqish kuchli bo'lgan. Ayniqsa, XII asrga tegishli bo'lgan "Tanzil us-solihin" asari aynan Qo'qondan topilishi bu fikrni yanada quvvatlantiradi [Jahon adabiyoti. 2017. № 2 – 3]. Yassaviy va boshqa turkistonlik shayxlarning hikmatlari aholi orasida sevib o'qilishi davr she'riyati Sadoiyning ijodiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Jumladan, "Beshak biling, bu dunyo barchamizdan o'taro" g'azali ta'sirida yozilgan ushbu g'azal davr irfoniylar she'riyatining o'ziga xos jihatlarini yaqqol ko'rsatuvchi namunalaridandir:

*G'ofil bo'lma ey odam, umrung eldek o'taro,
Ko'ngul berma dunyog'a, o'lum sani eltaro...
Ko'ptur Sadoiy so'zung, o'zgoni qo'y, bil o'zung!
Haq Rasulni ayg'oni: "Kullu yavmin bataro".[4.33]*

Shoir aruz va barmoq vaznlari orasida mushtarak bo'lgan vazn turkumlaridan ham muvaffaqiyat bilan foydalanib, qalandariylik ruhidagi g'azallarning diltortar ohangdorligini ta'minlagan:

*Yor ishqidin do'stlarim, gumon qilmang, o'larman,
Tegdi mundog' g'am manga, emdi qachon kularman.
Olib qo'lga nazrimni, dargohiga ul erni,
Shoyad nazar qilg'ay deb, har kun borib kelarman.[4.90]*

Mirhasan Sadoiy she'riyatini tasavvufdan xoli holda tasavvur qilish mumkin emas. Hattoki, tasavvufiy talqinlar shoir ijodining bosh yo'nalishini belgilab turadi. Shoir asarlaridagi tasavvufiy talqinlar mohiyatan naqshbandiya tariqatining asosiy g'oyalari targ'ibiga duch kelamiz. Sadoiy she'rlaridagi majoziy ishq zamirida haqiqiy ishq ko'zda tutilgan. Tasavvuf atamalarining badiiy talqinidan ko'ra, ushbu ta'limotdagi insonparvarlik, hayotsevarlik, axloq-odob va ijtimoiylik jihatlaridan ijodkorlik bilan foydalanishni ma'qul ko'radi. Ayniqsa, qanoat, sabr, shukr, hayo, riyosizlik, sadoqat, fidoiylilik, xoksorlik kabi axloqiy kategoriyalarni tavsiflashda irfoniylar adabiyotining badiiy usul va vositalaridan mahorat bilan foydalangan. Tasavvufiy she'rda lirik qahramon oshiq sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Navoiy Alisher. 10 jildlik. 9-j. "Mahbub ul-qulub". –T.: G'ulom nomidagi NMIU, 2011.– B.348.
2. Navoiy Alisher. Badoe' ul-bidoya. MAT. 20 jildlik. T. 1. – T.: Fan, 1987. – 723 B.
3. Navoiy Alisher. Devon. 4-jildlik. J.1. G'aroyib us-sig'ar/ Nashrga tayyorlovchi O.Davlatov. – T.: Tamaddun, 2011.
4. Sadoiy Mirhasan. Devon. Nashrga tayyorlovchi Muhitdinova N. –Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. – 168 B.
5. Buriyeva, F. (2024). Zamonaviy she'riyatda diniy-tasavvufiy mavzu va timsollar an'anaviyligi. Miasto Przyszłości, 53, 1347-1350.
6. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movaraunnahr – O'zbekiston, 2009. – 290 B.
7. Qayumov A. Qo'qon adabiy muhiti. O'n jild. ettinchi jild. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. – 278 B.